

Марія БАБ'ЮК

*ректор Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола,
здобувач Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова
info@gi.edu.ua*

УДК 347.78

УЧАСТЬ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ВІДНОСИНАХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті досліджено право інтелектуальної власності вищого навчального закладу на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору. Встановлено види особистих немайнових прав інтелектуальної власності, що належать вищому навчальному закладу. З'ясовано співвідношення майнових прав інтелектуальної власності вищого навчального закладу та науково-педагогічного працівника на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору.

Ключові слова: вищий навчальний заклад; право інтелектуальної власності; об'єкт права інтелектуальної власності; створений у зв'язку з виконанням трудового договору.

Постановка проблеми. До основних завдань вищого навчального закладу (ВНЗ), закріплених у Законі України «Про вищу освіту» (пункти 1, 2, 5 ч. 1 ст. 26) [1], належить здійснення наукової, науково-технічної, науково-педагогічної, науково-організаційної та інноваційної діяльності. У результаті такої роботи створюються об'єкти права інтелектуальної власності. Таким чином, правосуб'єктність ВНЗ охоплює можливість володіти, набувати, здійснювати, розпоряджатися та захищати права інтелектуальної власності на об'єкти права інтелектуальної власності. Однак суб'єктом освітньої та наукової діяльності може бути не лише вищий навчальний заклад, а й окремий науково-педагогічний працівник (НПП), який також має право на захист прав. Тобто виникає ситуація, коли на один об'єкт права мають право два суб'єкти – ВНЗ і НПП. Це зумовлює необхідність встановлення співвідношення особистих немайнових та майнових прав інтелектуальної власності вищого навчального закладу та науково-педагогічного працівника на об'єкти права інтелектуальної власності, створені в процесі освітньої та наукової діяльності.

Участь вищих навчальних закладів у відносинах інтелектуальної власності, с. 1–9

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття ґрунтується на працях вітчизняних цивілістів, серед яких: І. Дахно, О. Дзера, О. Заєць, С. Клейменов, С. Корновенко, Н. Кузнецова, Р. Майданник, О. Орлюк, О. Підпригора, Р. Стефанчук, Р. Шишка та інші.

Метою статті (завданням) є встановлення співвідношення прав інтелектуальної власності ВНЗ та НПП на об'єкт права, створений у зв'язку із виконанням службових обов'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед необхідно визначити межі нормативно-правового регулювання досліджуваних відносин. Між ВНЗ та НПП існують трудові відносини, які регулюються трудовим законодавством та трудовим договором (контрактом). На жаль, у чинному Кодексі законів про працю України [2] практично не регламентовано вказані правовідносини, за винятком таких: наділення авторів винаходів, корисних моделей, промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій переважним правом на залишення на роботі при звільненні працівників у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці (п. 6 ч. 2 ст. 42); встановлення правила про збереження попередніх розцінок при впровадженні винаходу, корисної моделі, промислового зразка чи раціоналізаторської пропозиції за працівником, який створив винахід, корисну модель, промисловий зразок або вніс раціоналізаторську пропозицію, що зумовили зміну технічних норм і розцінок (ст. 91); закріплення гарантій для працівників – авторів винаходів, корисних моделей, промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій (ст. 126). Відносини, що виникають у процесі створення об'єкта права інтелектуальної власності як результату здійснення освітньої та наукової діяльності, регулюються законами України «Про вищу освіту» (ст. 69) [1] та «Про наукову і науково-технічну діяльність» (ст. 42) [3].

Наголосимо, що відносини, які виникають при використанні об'єкта права інтелектуальної власності, – цивільні, тому підлягають регулюванню цивільним законодавством. До нормативно-правових актів цієї сфери належать: ЦК України [4] (ст. 429 – загальні положення про права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору); закони України: «Про авторське право і суміжні права» [5] (ст. 16 – авторське право на службові твори); «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [6] (ст. 9 – право роботодавця на службовий винахід); «Про охорону прав на промислові зразки» [7] (ст. 8 – право роботодавця на одержання патенту на промисловий зразок, який створено у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи доручення роботодавця). При цьому зазначені норми, як правило, диспозитивні, тому є можливість договірного регулювання (трудовим або цивільним договором) відносин між ВНЗ та НПП. Але якщо на підставі такого договору (контракту) виконуються науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, що фінансуються з коштів державного бюджету, то його обов'язковими умовами повинні бути: встановлення суб'єктів права інтелектуальної власності, зобов'язання сторін щодо забезпечення охорони прав на створені об'єкти інтелектуальної власності, визначення сторони,

яка буде сплачувати винагороду суб'єктам права інтелектуальної власності згідно із законодавством України (ст. 42 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»). Таким чином, цивільне законодавство також недостатньо регулює вказані відносини, а тому доцільно взяти до уваги досвід країн, в яких прийнято спеціальні нормативно-правові акти з цього питання (наприклад, у Фінляндії діє Закон про право на службові винаходи і Закон про право на винаходи, створені у вищих навчальних закладах) [8, 220].

У вищих навчальних закладах при проведенні навчальної, методичної, наукової (науково-технічної, мистецької) діяльності створюються об'єкти права інтелектуальної власності. Якісний та кількісний склад таких об'єктів різноманітний, до нього належать як об'єкти авторського права – підручники, навчальні посібники, курси лекцій, різноманітні методичні матеріали, так і об'єкти патентного права – винаходи, корисні моделі, промислові зразки. При цьому перелік таких об'єктів права інтелектуальної власності може збільшуватись залежно від профілю ВНЗ, додаткових освітніх та інших послуг, які надаються вишем, наявності видавничих центрів тощо. Важливим при цьому є визначення правового режиму об'єктів права інтелектуальної власності, а саме: чи належать вони до таких, що створені у зв'язку з виконанням трудового договору, в тому числі до службових творів та винаходів (корисних моделей).

Так, у ЦК України виділено окремий об'єкт права інтелектуальної власності – об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору (ст. 429), однак не розкрито ознаки зв'язку такого об'єкта з виконанням трудового договору. У спеціальному законодавстві детально розглянуто вказані положення, згідно з якими: твір вважається службовим, якщо він створений автором у порядку виконання службових обов'язків відповідно до службового завдання чи трудового договору (контракту) між ним і роботодавцем (ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права»), а винахід, корисна модель належать до службових, якщо вони створені працівником у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи дорученням роботодавця, або з використанням досвіду, виробничих знань, секретів виробництва і обладнання роботодавця (ст. 1 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»).

Системний аналіз зазначених норм дає змогу виділити умови, за яких об'єкт права інтелектуальної власності, створений НПП, буде вважатися службовим. По-перше, між НПП і ВНЗ повинні існувати трудові правовідносини на підставі трудового договору. Це слід розуміти таким чином, що трудовий договір повинен діяти саме на момент створення об'єкта права інтелектуальної власності. Такий самий підхід застосовують і у судовій практиці, зокрема, на Пленумі Верховного Суду України зазначалось, що твір належить до службових, якщо його було створено в межах дії трудового договору [9]. Однак при цьому необхідно враховувати специфіку трудових правовідносин у сфері вищої освіти. Так, під час заміщення вакантних посад науково-педагогічний працівник проходить конкурсний відбір, порядок проведення якого затверджується вченою радою ВНЗ. На практиці у такій ситуації керівник ВНЗ

своїм наказом призначає НПП виконувачем обов'язків за вакантною посадою на строк до проведення конкурсного заміщення цієї посади у поточному навчальному році. Зауважимо, що за загальним правилом призначення працівника виконувачем обов'язків за вакантною посадою не допускається [10], однак це можливо, коли на таку посаду приймають на конкурсній основі.

Проблемним також є визначення правового режиму об'єкта права інтелектуальної власності, створеного НПП у зв'язку із виконанням трудового договору, але вже після припинення трудових відносин з ВНЗ. З метою недопущення зловживання правами НПП та захисту інтересів ВНЗ пропонуємо закріпити на рівні Закону України «Про вищу освіту» норму, в якій було б передбачено, що об'єкт права інтелектуальної власності, створений НПП після припинення трудових відносин з ВНЗ, але не пізніше 6 місяців від часу припинення, вважається створеним у зв'язку із виконанням трудового договору. Таким чином, необхідно встановити спростовну презумпцію, надавши НПП можливість довести зворотне, тобто що такий об'єкт права інтелектуальної власності був створений після припинення трудових відносин.

По-друге, об'єкт права інтелектуальної власності повинен бути створений НПП у зв'язку із виконанням службових обов'язків чи дорученням роботодавця, а щодо службового винаходу та корисної моделі – також з використанням досвіду, виробничих знань, секретів виробництва й обладнання роботодавця. Чинне законодавство не містить загального визначення поняття «службові обов'язки» (за винятком п. 12 ч. 1 ст. 1 Закону України від 17 листопада 2011 року № 4050VI «Про державну службу», який набере чинності 1 січня 2016 року). За аналогією можна застосовувати дефініцію, наведену в ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права»: «Службові обов'язки – зафіксовані в трудових договорах (контрактах), посадових інструкціях функціональні обов'язки працівника, що передбачають виконання робіт, які можуть привести до створення винаходу (корисної моделі)».

До службових (трудових) обов'язків НПП належить виконання ним навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків. Він може бути штатним або позаштатним працівником. Виконання роботи може здійснюватись як протягом робочого часу, так і у позаробочий час, незалежно від місця створення службового твору; як із застосуванням засобів і матеріалів, що належать ВНЗ, так і без застосування таких засобів та матеріалів.

При цьому до основних видів робіт НПП, результатом яких може або повинен бути об'єкт права інтелектуальної власності, слід віднести: підготовку конспектів лекцій; методичних матеріалів до семінарських, практичних, лабораторних занять, курсового та дипломного проектування, практик і самостійної роботи студентів; підготовку, рецензування підручників, навчальних посібників, словників, довідників; розробку навчальних планів; навчальних програм; робочих навчальних планів, робочих навчальних програм; розробку і підготовку нових лабораторних робіт; підготовку комп'ютерного програмного забезпечення навчальних дисциплін; складання екзаменаційних білетів; завдань для проведення модульного та підсумкового контролю; за-

вдань для проведення тестового контролю; розробку і впровадження наочних навчальних посібників (схем, діаграм, стендів, слайдів тощо); підготовки концертних програм та персональних художніх виставок; виконання планових наукових досліджень із звітністю в таких формах (науково-технічний звіт, дисертація, монографія, підручник, навчальний посібник, словник, довідник, наукова стаття в журналах, реферованих виданнях, інших виданнях, заявка на видачу охоронних документів, тези доповіді на конференціях, симпозіумах, семінарах); рецензування монографій, підручників, навчальних посібників, словників, довідників, дисертацій, авторефератів, наукових статей, наукових проектів, тематичних планів тощо; доопрацювання для перевидання монографій, підручників, навчальних посібників, словників, довідників тощо. Такий перелік приблизний та неповний, тому повинен конкретизуватися та доповнюватися залежно від посади НПП, профілю кафедри, на якій він працює, інших фактичних обставин.

Однак наявності у НПП службових обов'язків, які передбачають створення об'єкта права інтелектуальної власності, не достатньо, щоб усі результати інтелектуальної, творчої діяльності, створені останнім, належали до службових. Для цього необхідно встановити зв'язок між створеним працівником об'єктом права інтелектуальної власності та виконанням ним зазначених вище обов'язків. Так, права на об'єкти права інтелектуальної власності, створені поза межами трудового договору чи службового завдання, не можуть вважатися переданими роботодавцеві на підставі закону; наприклад, здійснені НПП ілюстрації до твору, створеного у процесі виконання службового завдання, не розглядатимуться як службові, якщо вони не передбачені таким завданням чи трудовим договором (контрактом) з роботодавцем. Межі службового завдання в разі виникнення спору визначаються з урахуванням як змісту трудового договору (контракту), так і інших документів, що регулюють обсяг службових обов'язків НПП (посадових інструкцій, наказів, розпоряджень, службових записок тощо) [11]. Таким чином, до службових належать об'єкти інтелектуальної власності: створення яких безпосередньо передбачено в трудовому договорі (контракті) чи службовому завданні; створення яких передбачено індивідуальним планом роботи НПП на навчальний рік; про створення яких НПП прозвітував в індивідуальному звіті роботи за навчальний рік або в індивідуальному звіті про науково-дослідну роботу за календарний рік.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на службовий твір у досліджуваних правовідносинах є НПП – як автор чи винахідник і ВНЗ – як роботодавець. У науці цивільного права прийнято виділяти первісні та похідні суб'єкти права інтелектуальної власності. З цього приводу спірним є питання про те, чи належить роботодавець до первісних суб'єктів права інтелектуальної власності. Так, виділяють два підходи: 1) окремі дослідники допускають можливість визнання первісних прав інтелектуальної власності за юридичною особою (К. Флейшиць); 2) друга група вчених відстоювала позицію, відповідно до якої юридична особа не може стати суб'єктом первісного права інтелектуальної власності, оскільки творцем має бути лише людина (В. До-

зорцев) [12, 143]. Залишаючи поза увагою деталі цієї дискусії, зазначимо, що чинне законодавство визнає творцем (автором, винахідником), а відтак – первісним суб'єктом права інтелектуальної власності, лише людину, фізичну особу, в процесі інтелектуальної, творчої діяльності (праці) якої створено об'єкт права інтелектуальної власності. Тобто навчальний заклад є похідним суб'єктом права інтелектуальної власності, отже, виникнення прав інтелектуальної власності ВНЗ залежить від їх наявності у НПП.

Враховуючи те, що вищі навчальні заклади можуть бути державної, комунальної та приватної форми власності, постає питання про співвідношення прав засновників (органів державної влади від імені держави, відповідної ради від імені територіальної громади (громад), фізичної та/або юридичної особи, рішенням та за рахунок майна яких засновано ВНЗ) та самого закладу на об'єкти права інтелектуальної власності. У чинному законодавстві закріплено, що права інтелектуальної власності належать ВНЗ, якщо інше не встановлено законом або договором. Підтвердженням цього слугують такі норми: ВНЗ у порядку, визначеному законом, та відповідно до статуту має право власності на об'єкти права інтелектуальної власності, створені за власні кошти або кошти державного чи місцевих бюджетів (ч. 3 ст. 70 Закону України «Про вищу освіту»); майнові права інтелектуальної власності на об'єкти права інтелектуальної власності (крім випадків, визначених законом), створені за державні кошти або за кошти вищого навчального закладу, залишаються за науковою установою – виконавцем відповідних форм (видів) науково-технічної діяльності (науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії їх практичного використання), якщо інше не встановлено договором (ч. 10 ст. 34 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

Оскільки до права інтелектуальної власності належать особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, необхідно з'ясувати види, зміст і обсяг таких прав у ВНЗ щодо службового об'єкта права інтелектуальної власності та їхнє співвідношення з правами інтелектуальної власності НПП. За загальним правилом особисті немайнові права інтелектуальної власності належать творцеві об'єкта права інтелектуальної власності. Але у випадках, передбачених законом, особисті немайнові права інтелектуальної власності можуть мати інші особи. Однак у чинному законодавстві не визначено переліку особистих немайнових прав роботодавця як суб'єкта прав інтелектуальної власності на службовий об'єкт права інтелектуальної власності. У наукових працях пропонують до особистих немайнових прав ВНЗ на службовий твір віднести: 1) права на недоторканність службового твору, захист від дій, що можуть порушити його цілісність, спотворити, перекрутити, унеможливити використання за призначенням, погіршити якість і в такий спосіб завдати шкоди діловій репутації роботодавця; 2) права на найменування, зазначення якого роботодавець

вправі вимагати при будь-якому використанні службового твору, коли це практично можливо [13, 60].

Щодо майнових прав ВНЗ на службовий твір, то чинне законодавство містить колізію норм. А саме: у ч. 2 ст. 429 ЦК України визначено, що майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові-творцеві та роботодавцю спільно, якщо інше не встановлено договором. Натомість спеціальне законодавство передбачає, що виключне майнове право на службовий твір належить роботодавцю (ст. 16 Закону України «Про авторське право і суміжні права»), або наділяє роботодавця правом на одержання патенту (ст. 9 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», ст. 8 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки»), якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) та (або) цивільно-правовим договором між автором (винахідником) і роботодавцем. Тому для уникнення суперечок щодо розподілу майнових прав ВНЗ та НПП на службовий об'єкт доцільно це питання врегулювати в договорі. Прикладом може бути приблизний договір про службові об'єкти права інтелектуальної власності та виплату винагороди за їх використання, затверджений розпорядженням Президії Національної академії наук України від 16 січня 2008 року [14]. Необхідно також зазначити, що за створення і використання службового твору автору належить авторська винагорода, розмір та порядок виплати якої встановлюються трудовим договором (контрактом) або цивільно-правовим договором між автором і роботодавцем. Виплата працівникові заробітної плати не тотожна виплаті йому авторської винагороди за створений твір у зв'язку з виконанням трудового договору, оскільки заробітна плата – це винагорода за виконану роботу залежно від певних умов, а авторська винагорода – це всі види винагород або компенсацій, що виплачуються авторам за використання їхніх творів, які охороняються в межах, встановлених авторським правом [9].

Висновки. На основі проведеного дослідження доходимо таких висновків: 1) ВНЗ є похідним суб'єктом права інтелектуальної власності на службовий об'єкт права інтелектуальної власності, тоді як НПП вважається первісним суб'єктом; 2) ВНЗ належать особисті немайнові права інтелектуальної власності, а саме – право перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації ВНЗ, та право вимагати зазначення найменування ВНЗ при використанні об'єкта інтелектуальної власності, якщо це практично можливо; 3) майнові права інтелектуальної власності на службовий твір належать ВНЗ та НПП спільно, якщо інше не встановлено договором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 3738. – Ст. 2004.
2. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.

3. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13 грудня 1991 року № 1977-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст. 165.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 4044. – Ст. 356.
5. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.
6. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15 грудня 1993 року № 3687-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 32.
7. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15 грудня 1993 року № 3688-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 34.
8. Рязанова Н.І. Службові об'єкти інтелектуальної власності, створені за рахунок коштів держави: досвід Фінляндії / Н.І. Рязанова // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 220–223.
9. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав: постанова Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 року № 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 6. – Ст. 4.
10. Про порядок оплати тимчасового заступництва: роз'яснення Державного комітету Ради Міністрів СРСР з питань праці та заробітної плати та Секретаріату ВЦРПС від 29 грудня 1965 року № 30/39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003040065>
11. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності: постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17 жовтня 2012 року № 12 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 6. – Ст. 57.
12. Зайцева-Калаур І.В. Авторські права організацій ЗМІ / І.В. Зайцева-Калаур // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2013. – № 22. – Ч. 1. – С. 142–146.
13. Яркіна Н.Є. Про надання роботодавцеві немайнових прав на службовий твір / Н.Є. Яркіна // Проблеми законності. – 2012. – Вип. 120. – С. 51–61.
14. Про підрозділи з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності: розпорядження Президії Національної академії наук України від 16 січня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www1.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2008/directions/OpenDocs/15.pdf>

Баб'юк М. Участь вищих навчальних закладів у відносинах інтелектуальної власності / М. Баб'юк // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 3. – С. 1–9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.chasopysnapu.gr.gov.ua/chasopys/ua/pdf/7-2015/babuk.pdf

Марія БАБ'ЮК

УЧАСТИЕ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В ОТНОШЕНИЯХ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

В статье исследуется право интеллектуальной собственности высшего учебного заведения на объект, созданный в связи с выполнением трудового договора. Установлены виды личных неимущественных прав интеллектуальной собственности, которые принадлежат высшему учебному заведению. Также определено соотношение имущественных прав интеллектуальной собственности высшего учебного заведения и научно-педагогического работника на объект, созданный в связи с выполнением трудового договора.

Ключевые слова: высшее учебное заведение; право интеллектуальной собственности; объект права интеллектуальной собственности, созданный в связи с исполнением трудового договора.

Mariya BABYUK

PARTICIPATING HIGHER SCHOOLS IN THE RELATIONS OF INTELLECTUAL PROPERTY

Article deals with research the higher school as subject of intellectual property rights in object created in connection with the labour agreement fulfilment. The types of higher school's personal non-proprietary rights of intellectual property are determined. The relation between rights proprietary copyrights of higher school and research and educational personnel are elucidated.

Keywords: *higher school; incorporeal rights; intellectual property rights in object created in connection with the labor agreement fulfillment.*